

УДК 347.91:349.412
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.5>

І. О. Кравченко
orcid.org/0000-0002-6555-2733
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРІВ В СУДАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Актуальність даної тематики наукових досліджень обумовлена розвитком сучасної судової правозастосовчої практики в питаннях процесуального представництва та його документального оформлення. Процесуальне ж законодавство, яке сьогодні регулює правозастосування інституту процесуального представництва в судах загальної юрисдикції, в тому числі і при розгляді справ, які виникають із земельно-майнових відносин, не в повній мірі відповідає тій практиці, яка на сьогодні вже апробована судами загальної юрисдикції у відповідності до доктринальних розробок та досліджень. З урахуванням даних обставин є необхідність у більш детальному дослідженні не лише процесуальної природи набуття представником процесуальних прав та обов'язків, а і процесуального оформлення їх повноважень та тих видів документів, які при цьому складаються.

Метою статті є дослідження інституту представництва в цивільному судочинстві при розгляді земельно-майнових спорів в судах загальної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. Інститут процесуального представництва виник в Стародавньому Римі і набув широкого свого застосування ще за часів дії формулярного судового процесу. Об'єктивною передумовою його появи стало те, що велика кількість населення Риму перебувало у складі римських легіонів, які постійно знаходились в бойових походах, спрямованих на захоплення все нових і нових територій. У зв'язку з цим, в правосудді виникла нагальна необхідність у заміні тих учасників судових процесів, які перебували у військових походах або в полоні, або були відсутні у зв'язку з державними справами [1, с. 85], іншими особами, «які володіли юридичними знаннями та риторикою, яка була невід'ємною частиною судового процесу» [2, с. 6].

Одним із найвідоміших правових пам'яток епохи раннього феодалізму була Салічна Правда, відповідно до якої представниками сторін в суді могли бути їх родичі або друзі, яких називали «соприсяжниками» [3, с. 282].

В той же час, на території Великого князівства Литовського в першій половині XIV ст.

діяло три Статути. Так, в Артикулі № 57 Статуту Великого Князівства Литовського, виданого в Кракові в 1588 р. зазначалося: «Якщо хтось, перебуваючи особисто в суді, не міг би чи не вмів сам говорити і вести свою справу, доручив її усно кому-небудь іншому, суд повинен прийняти його за представника його. Якщо хтось через свою бідність не може найняти собі адвоката, а попросив би вряда про надання адвоката, тоді вряда повинен такого адвоката безоплатно найняти. Коли б призначений адвокат підкорялися вряда не захотів, то такому не дозволяється виступати в суді і від інших осіб» [4, с. 79].

Як бачимо, інститут представництва з процесуальної точки зору вже в середні віки набув свого чіткого суб'єктного визначення щодо тих обов'язків, які поклалися судом на адвокатів як представників за призначенням.

Сьогодні в процесуальному праві існує цілий ряд дискусійних питань, які стосуються зокрема природи інституту представництва, його процесуально-правових повноважень, в тому числі і у справах, які виникають із земельно-майнових відносин, які набули спірного характеру і стали предметом судового розгляду. Так, на законодавчому рівні законодавець не дає поняття інституту процесуального представництва, зазначаючи лише те, що сторони, треті особи, а також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, можуть брати участь у судовому процесі особисто, або через свого представника (ч. 1 ст. 58 ЦПК України). Частиною першою статті 60 ЦПК України визначаються особи, які можуть бути представниками. Такими особами є адвокат або законний представник. З урахуванням даних обставин, на доктринальному рівні дається цілий ряд понять процесуального представництва. Так, одні вчені розглядають процесуальне представництво як відносини, внаслідок яких одна особа виконує процесуальні дії від імені і в інтересах іншої особи [5, с. 89]. Інші визначають представництво як спосіб надання юридичної допомоги громадянам та організаціям, здійснюючи охорону їх прав та законних інтересів в судовому процесі [6, с. 85]. В той же час, є вчені, які зазначають,

що представництво – це процесуальна діяльність особи, яка спрямована на захист суб'єктивних прав та інтересів іншої особи [7, с. 96]. Є і такі, що визначають процесуальне представництво в декількох його розуміннях: а) процесуальне представництво є окремий, самостійний інститут процесуального права, який регулюється процесуальними нормами у вигляді послідовної регламентації взаємовідносин між довірительом і його представником; б) процесуальної діяльності, яку здійснює представник на основі наданих йому повноважень, спрямованих на вчинення юридично значимих дій від імені і в інтересах довірителя, з метою захисту його прав свобод та інтересів; в) як правовідносини, які виникають на основі закону, статуту чи договору і спрямовані на захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів іншої особи [8, с. 261].

Отже, всі поняття процесуального представництва, які дають науковці, можна звести до того, що процесуальне представництво – це з одного боку, процесуальна діяльність, яку здійснює представник в інтересах довірителя на основі наданих йому письмових повноважень, які спрямовані на захист процесуальних прав та законних інтересів довірителя в судовому процесі та захисту його майнових прав та законних інтересів внаслідок їх порушення, невизнання чи оспорення – з іншого.

Зокрема, у справі № 546/343/24 про визнання права на земельну частку (пай) та виділення земельної частки (паю) в натурі, яка знаходилась у провадженні Решетилівського районного суду Полтавської області, на підтвердження повноважень представника до позовної заяви додано копію довіреності. Але, суд критично поставився до вказаного письмового документу як належного доказу на підтвердження повноважень представника, зауваживши, що на його погляд «дана позовна заява не відноситься до категорії малозначних в силу положень ч. 6 ст.19 ЦПК України та ст.274 ЦПК України, а тому представництво має здійснюється виключно адвокатом. Позивачем не надано суду доказів того, що представник позивача ОСОБА_2 має статус адвоката, та з нею укладено угоду на представництво інтересів позивача в суді саме за цим позовом, що унеможливило вирішити питання допуску до участі у справі ОСОБА_2 як представника позивача [9].

В іншій цивільній справі № 585/237/2, предметом якої були позовні вимоги про визнання договору оренди землі від 03.11.2023 р. недійсним, суддя Роменського міськрайонного суду Сумської області залишив позовну заяву Селянського (фермерського) господарства «Урожай» без руху, зазначивши, що «представником позивача (Головою СФГ «Урожай» М.І. Шев-

ченко) не додано до матеріалів позовної заяви будь-яких належних документів, які дозволяють встановити обсяг його повноважень на представництво Селянського фермерського господарства в порядку самопредставництва, зокрема, статуту, положення, трудового договору (контракту)». При цьому, суд зауважив, що «для висновку, що визнання особи такою, що діє в порядку самопредставництва, необхідно щоб у відповідному законі, статуті, положенні чи трудовому договорі (контракті) було чітко визначене її право діяти від імені такої юридичної особи без додаткового уповноваження (довіреності). Відповідно, особи, які представляють юридичну особу за довіреністю і виконують процесуальні дії на підставі наданих їм довіреністю повноважень, виступають від імені цієї особи як довірителя, а не в порядку самопредставництва.» [10].

Отже, судова практика показує, що процесуальним представництвом з одного боку здійснюється процесуальна діяльність, спрямована на захист процесуальних прав довірителя в судовому засіданні і зводиться до збору доказів, складання процесуальних документів з поданням засобів доказування до суду, процесу дослідження доказів в судовому засіданні, аналізу судових рішень та можливістю їх оскарження в апеляційному та касаційному порядку. Одночасно, процесуальне представництво спрямовується і на захист майнових прав довірителя в судовому засіданні за рахунок заявлення різного роду клопотань, в тому числі і для проведення судових експертиз з оцінки спірного майна, тлумачення змісту засобів доказування в інтересах довірителя, утаємничістю особливостей щодо правової позиції, яку відпрацьовує представник із своїм довірительом, оскарженню судових рішень в апеляційному та касаційному порядку.

В той же час, процесуальне законодавство не передбачає відокремленого закріплення процесуальних прав представників, оскільки за законом «повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені: зокрема довіреністю фізичної або юридичної особи, яка повинна бути посвідчена нотаріально або у визначених законом випадках іншою особою (ч. 1 та 2 ст. 62 ЦПК України). При цьому, повноваження адвоката (ч. 1 ст. 60 ЦПК України) як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ч. 4 ст. 62 ЦПК України).

У цивільній справі № 502/224/24, яка перебувала у провадженні Кілійського районного суду Одеської області, суд констатував відсутність у адвоката процесуальних повноважень на подання позову про визнання за позивачем права власності на 1/2 частку земельної ділянки та

постановив ухвалу про її повернення особі, яка її подала. Досліджуючи наданий представником позивача ордер, суд встановив, що він «виданий на підставі договору про надання правової допомоги № Ч/23 від 09.02.2024 р., копію якого також додано до позовної заяви. При ознайомленні зі змістом копії відповідного договору про надання правової допомоги встановлено, що в ньому дійсно зазначена дата укладання 09 лютого 2024 року та згідно п. 4.1. його умов Договір набуває чинності з дати його підписання, тобто 09.02.2024, і діє до 1 грудня 2025 року. Отже, звертаючись 06.02.2024 р. до суду з відповідним позовом, адвокат не мала повноважень на таке звернення, що підтверджується як відповідним договором, так і ордером» [11].

В той же час, «представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки» (ч. 1 ст. 64 ЦПК України). Не дивлячись на це, саме процесуальні норми права, а не довіритель, регулюють процесуальну поведінку представника в судовому засіданні, оскільки будь-які процесуальні дії усіх без винятку представників, обумовлюються із діями інших учасників судового процесу, утворюючи на цій основі цивільні процесуальні правовідносини [12, с. 102–103].

На вищевказаній нормі акцентував увагу у своєму рішенні Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області, вирішуючи пред'явлені до недієздатної особи позовні вимоги про визнання право власності на частку земельної ділянки, призначеної для будівництва та обслуговування житлового будинку та господарських будівель і споруд. В даній цивільній справі суд залучив до участі у в ній якості законного представника відповідача – його опікуна, який визнав позовні вимоги у повному обсязі. Посилаючись на норми ч. 1 ст. 59 та ч. 1 ст. 64 ЦПК України, суд ухвалив рішення про задоволення позову [13].

В той же час законодавець невдало закріплює правову природу появи процесуальних повноважень представника, про яку йде мова в ч. 1 ст. 64 ЦПК України, оскільки зміст даної норми права не відповідає на питання: який же механізм «передачі» процесуальних прав особи своєму представнику? Це «передача» чи це «набуття», чи це все ж «здійснення»? Законодавець обходить це питання, зазначаючи просто – «здійснює». Але це слово в контексті норми права означає те, що процесуальні права уже набуті, а відтак такі права можливо застосовувати (здійснювати).

В цій частині (на нашу думку) найбільш вдало механізм набуття представником процесуальних прав і обов'язків свого довірителя розкрив М. М. Ясинок, який зазначає: «процесуальні

права, які зазначаються довірителем в довіреності, не є «передачею» таких «прав», це не є створенням нових прав, які походять від прав довірителя, це є простим легітимним дозволом довірителя своєму представникові користуватись певним обсягом своїх процесуальних прав у судовому засіданні» [12, с. 105].

З урахуванням даних обставин, частину 4 статті 62 ЦПК України доречно було б доповнити після слів: «Повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю» словами: «в якій закріплюється дозвіл довірителя на користування його процесуальними правами та обов'язками» і далі по тексту. Таке доповнення буде узгоджуватися із змістом ч. 1 ст. 64 ЦПК України. Ті процесуальні права, які отримав представник від свого довірителя, розширеному тлумачення не підлягають. В той же час, якщо представник виходить за межі тих процесуальних прав і обов'язків, дозвіл на які він не отримав від свого довірителя, такі його дії будуть вважатися нелегітимними, хоча при цьому представник і не буде втрачати свого процесуального статусу.

Разом з тим, законодавець надає представнику лише одне процесуальне право, яке може бути реалізоване ним виключно на основі свого волевиявлення, а відтак воно не може надаватися довірителем. Реалізація такого права відбувається за рахунок подання представником свого клопотання до суду про його допит в якості свідка, що передбачено статтею 92 ЦПК України. Разом з тим, назва даної статті: «Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників» протирічить ч. 2 ст. 76 ЦПК України, оскільки пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників не є засобом доказування. З урахуванням даних обставин, назву статті 92 ЦПК України доречно було б викласти в наступній редакції: «Допит сторін, третіх осіб та їхніх представників в якості свідків». Такі зміни будуть логічними та виправданими.

Є дискусійним і питання щодо документального оформлення повноважень представника. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 62 ЦПК України повноваження представника можуть бути підтверджені «довіреністю фізичної або юридичної особи». Ми вважаємо, що таке оформлення повноважень є характерним більш для юрисконсультів, оскільки для договірної представництва характерним є договір, який укладається між довірителем і адвокатом. Саме в такому спрямуванні і розвивається на практиці документальне оформлення як повноважень, так і підстав на участь адвоката в судовому процесі. В той же час, ч. 4 ст. 62 ЦПК України зазначає: «повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим

відповідно до закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність». В той же час, у змісті ордеру не зазначаються повноваження представника. З цього можна зробити висновок, що законодавець всупереч «договірному представництву», в основі якого логічно лежить договір, а не ордер, який укладається добровільно між довірительом і адвокатом, усуває таку добровільність за рахунок ордеру, з якого неможливо зрозуміти якими процесуальними правами все ж володіє адвокат-представник.

Так, у справі № 308/7604/24 про розірвання договорів оренди землі сільськогосподарського призначення, розглянутій 01 травня 2024 року Ужгородським міськрайонним судом Закарпатської області, суддя залишив позовну заяву без руху, констатує відсутність у справі належних і допустимих доказів того факту, що адвокат має право підписувати подану позовну заяву. Адвокат позивача на підтвердження своїх повноважень, як представника, надав лише ордер про надання правової допомоги з відміткою: «Договором про надання правової (правничої) допомоги повноваження адвоката не обмежуються». Вважаючи вказаного документу недостатнім для підписання позову, аргументуючи свою позицію, суд у своїй ухвалі зазначив, що «відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК України, представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Однак, ні в ст. 49 ЦПК України «Процесуальні права та обов'язки сторін», ні в ст. 43 ЦПК України «Права та обов'язки учасників справи», не йде мова про право підпису чи про підписання заяв, клопотань пояснень, а тільки про їх подання. А тому, за таких обставин, а саме за відсутності договору про надання правової (правничої) допомоги № б/н від 23 січня 2024 року, на підставі якого, як зазначено в ордері, він виданий, суддя позбавлений можливості пересвідчитись, що позивач уповноважив представника підписувати позовну заяву» [14].

В той же час, застосування ордеру можливе при наданні особі безоплатної правничої допомоги. З урахуванням даних обставин, доречним було б п. 1 ч. 1 ст. 62 ЦПК України викласти у слідуючій редакції: «1. Повноваження представників сторін та інших учасників справи, мають бути підтверджені такими документами: 1) договором, який укладено між довірительом і адвокатом, або довіреністю юридичної особи». Частина 4 ст. 62 ЦПК України викласти у слідуючій редакції: «Повноваження адвоката як представника підтверджуються ордером у разі надання особі безоплатної правової допомоги».

Отже, не дивлячись на те, що інститут представництва в цивільному судочинстві і має доволі

давню свою історію як щодо його виникнення, становлення та розвитку, законодавче ж його закріплення в сьогоденнішніх процесуальних нормах права потребує все ж свого удосконалення на предмет його відповідності до сучасної судової правозастосовчої практики.

Висновки. Інститут процесуального представництва є одним із найпоширеніших засобів у сфері захисту земельно-майнових інтересів як позивача, так і відповідача при розгляді даної категорії справ в цивільному судочинстві. Процесуальні повноваження представника підлягають закріпленню в договорі про надання правничої допомоги, який укладається між довірительом (позивачем чи відповідачем) та адвокатом, що узгоджується із доктринальним поняттям договірному представництву. Саме в такому договорі довіритель надає своєму представникові право на користування своїми процесуальними правами в цивільному судочинстві. За межами такого дозволу всі дії представника будуть вважатись нелегітимними, хоча при цьому представник і не втрачає свого процесуального статусу представника.

Разом з тим, лише законодавець при наявності диспозитивної волі представника, надає йому право на зміну свого процесуального статусу представника на процесуальний статус свідка з можливістю його допиту в такому статусі із подальшим визнанням таких показань як засобу доказування.

Література

1. Підпригора О. А. Римське приватне право: підручник, вид. 3-тє перероб. та доп. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. 440 с.
2. Ясинок М. М. Представництво як міжгалузевий інститут: монографія. Суми: ВВП ТОВ «Мрія-1», 2006. 124 с.
3. Жидков О. А., Крашенінніков Н. А. Історія держави і права зарубіжних країн. Ч. 1. Київ: Вид-во «Норма-Інфо», 1999. 420 с.
4. Чайковський А. С., Копиленко О. Л. та ін. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 460 с.
5. Степаненко Т. В. Цивільний процес: навчальний посібник / за заг. ред. В. А. Кройтора. Харків: Вид-во ХНУВС, 2009. 284 с.
6. Васильєв С. В. Цивільний процес: навч. посіб. Харків: ТОВ «Одісей», 2007. 320 с.
7. Чернооченко С. І. Цивільний процес: навч. посіб., вид. 2-ге перероб. та доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 286 с.
8. Кірюк О. В. Цивільне процесуальне право України: підручник для магістрів та аспірантів / За заг. ред. д.ю.н, проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. 576 с.
9. Ухвала Решетилівського районного суду Полтавської області від 25 квітня 2024 року у справі № 546/343/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118643293> (дата звернення: 10.02.2025).
10. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 29 січня 2024 року у справі

№ 585/237/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116685041> (дата звернення: 10.02.2025).

11. Ухвала Кілійського районного суду Одеської області від 08 лютого 2024 року у справі № 502/224/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116844367> (дата звернення: 10.02.2025).

12. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2014. 352 с.

13. Рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 21 лютого 2024 р. у справі № 346/6665/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117332266> (дата звернення: 10.02.2025).

14. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 01 травня 2024 року у справі № 308/7604/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118777632> (дата звернення: 12.02.2025).

Анотація

Кравченко І. О. Інститут представництва в цивільному судочинстві при розгляді земельно-майнових спорів в судах загальної юрисдикції. – Стаття.

В статті досліджуються особливості сучасного правозастосування щодо інституту процесуального представництва при розгляді земельно-майнових спорів, які розглядаються судами загальної юрисдикції. Автор звертає увагу на те, що поняття процесуального представництва, правова природа «передачі» чи «набуття» або «здійснення» процесуальних прав представником, в тому числі і у справах земельно-майнового характеру в нормах ЦПК України відсутні. В статті розкривається правова природа набуття процесуальних прав представником, який полягає у «простому легітимному дозволі довірителя на користування його процесуальними правами представником» права якого закріплюються в договорі про надання правничої допомоги.

Критично відноситься автор і до оформлення договірною процесуального представництва за рахунок ордеру чи довіреності, яке сьогодні пропонується законодавцем, оскільки договірне представництво виникає не на основі ордеру чи довіреності, а на основі договору, де зазначаються не лише права і обов'язки сторін, але і їх матеріальна оплата роботи та відповідальність сторін такого договору. Оформлення ж повноважень на основі довіреності сьогодні є характерним лише для процесуальної роботи юристконсультів, та ордерів при наданні особі безоплатної правничої допомоги.

В роботі досліджується судова практика участі представників у справах земельно-майнового характеру. На основі аналітичного дослідження сучасної судової практики та процесуального законодавства,

автор пропонує цілий ряд змін до норм Цивільного процесуального кодексу України, що дало б можливість удосконалити інститут процесуального представництва в цілому з урахуванням сучасної судової практики та теорії цивільного процесуального права.

Ключові слова: правозастосовча практика, цивільний процес, довіритель, представник, процесуальні права, договір, ордер, докази, доказування, оренда земель сільськогосподарського призначення.

Summary

Kravchenko I. O. The institute of representation in civil proceedings in the consideration of land and property disputes in courts of general jurisdiction. – Article.

The article examines the features of modern law enforcement regarding the institution of procedural representation in the consideration of land and property disputes, which are considered by courts of general jurisdiction. The author draws attention to the fact that the concept of procedural representation, the legal nature of the «transfer» or «acquisition» or «exercise» of procedural rights by a representative, including in land and property cases, are absent from the norms of the Code of Civil Procedure of Ukraine. The article reveals the legal nature of the acquisition of procedural rights by a representative, which consists in «the simple legitimate permission of the principal to use his procedural rights by a representative» whose rights are enshrined in the agreement on the provision of legal assistance. The author is also critical of the registration of contractual procedural representation at the expense of a warrant or power of attorney, which is currently proposed by the legislator, since contractual representation arises not on the basis of a warrant or power of attorney, but on the basis of a contract, which specifies not only the rights and obligations of the parties, but also their material payment for work and the liability of the parties to such a contract. The registration of powers on the basis of a power of attorney today is characteristic only for the procedural work of legal advisers, and warrants when providing a person with free legal assistance.

The work examines the judicial practice of participation of representatives in land and property cases. Based on an analytical study of modern judicial practice and procedural legislation, the author proposes a number of changes to the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, which would make it possible to improve the institution of procedural representation as a whole, taking into account modern judicial practice and the theory of civil procedural law.

Key words: law enforcement practice, civil process, principal, representative, procedural rights, contract, warrant, evidence, proving, lease of agricultural land.